

WPŁYW PRZEMIAN W ROLNICTWIE INDYWIDUALNYM NA FORMY OBSŁUGI ROLNICTWA

Tadeusz Romanowski

KIERUNKI EWOLUCJI INDYWIDUALNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH

W całym rolnictwie, a w tym i w sektorze rolnictwa indywidualnego nadal występują rezerwy produkcyjne, których uruchomienie pozostaje ważną zasadą polityki rolnej na wszystkich szczeblach struktury administracyjnej i organizacyjnej. Rezerwy te dotyczą lepszego, pełniejszego wykorzystania majątku trwałego (stanowisk dla zwierząt) i obrotowego (efektywniejsze skarmianie pasz i odpowiednie stosowanie nawozów mineralnych i wapniowych). Wykorzystanie rezerw następuje w wyniku postępu w organizacji produkcji rolnej, jej upraszczania i specjalizacji oraz zwiększenia skali produkcji. Źródłem rezerw jest też między innymi stałe podwyższanie kwalifikacji fachowych rolników. W miarę zwiększania strumienia środków produkcji pochodzenia przemysłowego następować będzie wykorzystanie tych rezerw, które wiążą się z efektami produkcyjnymi procesu uprzemysłowienia rolnictwa.

Polityka rolna zakłada intensyfikację produkcji rolnej we wszystkich sektorach i typach gospodarstw rolnych.

Z natury rzeczy oddziaływanie instrumentów polityki rolnej nie likwiduje obiektywnych prawidłowości przemian indywidualnej gospodarki rolnej, a mianowicie, procesów różnicowania się w obrębie gospodarki chłopskiej.

Przyczyny zróżnicowania są złożone. Punktem wyjścia jest zróżnicowana w procesie historycznego rozwoju struktura agrarna indywidualnej gospodarki. W miarę rozwoju i intensyfikacji rolnictwa czynnik wielkości gospodarstwa rolnego przestaje być jedynym lub głównym wyznacznikiem różnic. Wyraźniej występuje rola takich czynników, jak: wyposażenie gospodarstwa w środki produkcji, poziom kwalifikacji zawodowych i chłonność użytkowania gospodarstwa na innowacje, liczba osób w rodzinie uczestniczących w podziale wypracowanego dochodu rolni-

czego, świadomy podział dochodu rolniczego na konsumpcję i akumulację, protekcyjna polityka państwa i inne.

Ze względu na silne powiązanie gospodarstwa chłopskiego z rynkiem mechanizm rynkowy staje się instrumentem różnicującym sytuację ekonomiczną gospodarstw w zależności od skali realizowanego obrotu towarowego; rozmiarów produkcji towarowej i zakupu przemysłowych środków produkcji.

Szersze zastosowanie po 1970 r. instrumentów ekonomicznego oddziaływania na rolnictwo m. in. w formie poprawy relacji cen, rozszerzenia kontraktacji, wzrostu kredytów, rozwoju usług, zwiększenia dostaw przemysłowych środków produkcji sprzyjało — według zasady skutku ubocznego — różnicowaniu tempa rozwoju poszczególnych grup gospodarstw rolnych. Gospodarstwa ekonomiczne słabe, bez następców, o niskiej towarowości, prowadzone w sposób tradycyjny, mniej korzystają z dobrodziejstw polityki rolnej w porównaniu z grupą gospodarstw rozwojowych, specjalizujących się, nastawionych na kontraktację opłacalnych roślin przemysłowych, ferm drobiu, tuczu bekonów, opasu bukatów i innych.

Dodajmy, że w warunkach ograniczonych rozmiarów środków produkcji dla rolnictwa przyjęto zasadę priorytetu przydziału dla tych gospodarstw i zespołów, które specjalizując się, korzystają z efektu skali produkcji i przynoszą wyższe efekty produkcyjne z tytułu zastosowanych przemysłowych środków. Ta zasada, umożliwiająca w skali ogólnospołecznej optymalne wykorzystanie zasobów, przyczynia się również do pogłębienia zróżnicowania wyników produkcyjnych i ekonomicznych między grupą gospodarstw rozwojowych, korzystających z dodatkowych impulsów rozwoju, w porównaniu do pozostałych gospodarstw.

Nie rozpatrujemy na tym miejscu społecznych skutków procesu zróżnicowania w środowisku wiejskim — pogłębienia różnic stopy życiowej, warunków bytu i perspektyw oraz aspiracji życiowych rodzin chłopskich — temat ten wymaga odrębnego potraktowania.

Kierunek dalszej ewolucji indywidualnej gospodarki chłopskiej będzie określany przez następujące główne czynniki: przedstawioną wyżej tendencję różnicowania się drobnotowarowego rolnictwa, postawy i decyzje indywidualnych producentów rolnych oraz świadomą i celową politykę rolną państwa.

Już obecnie można zaobserwować znamiennej ewolucję postaw rolników indywidualnych, zwłaszcza pokolenia młodszego w stosunku do idei socjalistycznych przeobrażeń. Stare uprzedzenia pochodzące z lat pięćdziesiątych są już reliktem przeszłości. Postęp w gospodarowaniu spółdzielni produkcyjnych i państwowych gospodarstw rolnych, a także różne formy kooperacji międzysektorowej skróciły dystans między wsią indywidualną a uspołecznioną. Powszechność usług świadczonych przez

SKR, GS i BS przyzwyczajają rolnika nie tylko do „współistnienia” z gospodarką uspołecznioną, lecz wręcz jest wyrazem uwarunkowania bytu indywidualnego funkcjonowaniem gospodarki uspołecznionej.

Polityka rolna, przyjęta na VI i VII Zjeździe PZPR, stwarza szerokie możliwości wyboru sposobów i perspektyw indywidualnego gospodarowania, w ramach nadrzędnego założenia tej polityki — kojarzenia zadań wzrostu produkcji rolnej z perspektywami stopniowych, socjalistycznych przeobrażeń polskiego rolnictwa. Proces ewolucji gospodarstw rolnych określają:

- zdolność indywidualnych gospodarstw rolnych do powiększania rozmiarów akumulacji i realizowania reprodukcji rozszerzonej;
- stopień możliwości korzystania z pomocy państwa w dziedzinie wyposażenia w środki produkcji, kredyty i in.;
- sytuacja demograficzna rodziny rolniczej i jej aspiracje życiowe;
- posiadanie dodatkowych źródeł dochodu, przez rodzinę rolniczą.

Zasięg przeobrażeń dotyczy cech ilościowych i jakościowych indywidualnego gospodarowania w rolnictwie. Do najbardziej typowych, o postępowym charakterze, będą należały:

- a) zwiększenie obszaru użytków rolnych w gospodarstwie;
- b) wzrost wyposażenia w środki trwałe, zwłaszcza w zakresie mechanizacji i budownictwa indywidualnego;
- c) zmiana profilu produkcji — jej upraszczanie i specjalizacja;
- d) upowszechnianie zespołowych form produkcji;
- e) upowszechnianie wysokiego poziomu kwalifikacji ogólnorolniczych i specjalistycznych.

Szeroki wachlarz kierunków ewolucji obejmuje warianty przemian od przypadków likwidacji do transformacji indywidualnego gospodarstwa w uspołecznione gospodarstwo rolne. Prezentujemy poniżej przewidywane typy gospodarowania w rolnictwie chłopskim, według umownej granicy czasowej — 1990 roku:

1. Gospodarstwa bez perspektyw rozwojowych nie posiadające następców. Dane GUS za 1974 r. wykazały, że liczba gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 0,5 ha bez następcy, prowadzonych przez rolników w wieku 60 lat i więcej wynosiła 342 tys., a ich powierzchnia — 1 568 tys. ha¹. Oznacza to, że ponad 10% ogólnej liczby gospodarstw zakończy w najbliższym czasie swój samodzielny byt; z reguły zostaną one przekazane w zamian za emerytury, powiększając areał innych gospodarstw rolnych — indywidualnych i uspołecznionych. Dotychczasowi użytkownicy tych gospodarstw, przyjmując status emerytów, zwiększą grupę wiejskich konsumentów nie posiadających gospodarstwa.

¹ Wyliczono na podstawie Rocznika Statystycznego GUS 1975, s. 273.

2. Gospodarstwa ludności dwuzawodowej, stanowiące jedno z dwóch źródeł utrzymania rodzin wiejskich; liczba tych gospodarstw wynosi blisko 1,3 mln. Ocenia się, że zjawisko dwuzawodowości będzie względnie trwałe. Perspektywy awansu cywilizacyjnego i kulturalnego, a także wzrost poziomu zarobków w pozarolniczych zakładach pracy będą oddziaływać w kierunku zmniejszania czasu pracy przewidzianego na produkcję rolną, a tym samym skłaniać do ograniczenia rozmiarów gospodarstw. Ten proces może być przyspieszony świadomym działaniem państwa, popierającym obrót ziemią między ludnością dwuzawodową a innymi użytkownikami. Należy w związku z tym przewidywać zmianę funkcji gospodarstwa rolnego, które z pozycji głównego lub równorzędnego źródła dochodu będzie przekształcała się w działkę przydomową, stanowiącą raczej źródło zaopatrzenia, jako rezultat ograniczenia obszaru ziemi. Owe quasi gospodarstwa rolne będą stopniowo redukowały popyt na przemysłowe środki produkcji, chociaż w stopniu niższym od redukcji areалу użytków rolnych. Będzie również zmniejszała się towarowość, liczona i z gospodarstwa, i z 1 ha użytków rolnych (wzrost udziału spożycia naturalnego w produkcji końcowej). Ze względu na niskie wyposażenie tych gospodarstw w siłę pociągową oraz maszyny i urządzenia rolnicze będzie utrzymywał się wysoki popyt (w przeliczeniu na 1 ha) na usługi organizowanie w systemie zespołowym.

3. Gospodarstwa tradycyjne o wielokierunkowym profilu produkcyjnym. Jeszcze dziś gospodarstwa te stanowią centralny segment struktury agrarnej — liczba ich przekracza 1 mln jednostek. Będą one poddane różnym bodźcom intensyfikacyjnym i reorganizacyjnym. Niemniej jednak, zważywszy cech tradycjonalizmu i niskiego aktualnie poziomu kwalifikacji rolniczych, należy liczyć się, że w okresie najbliższych kilkunastu lat pewna część tych gospodarstw pozostanie w tradycyjnym kształcie. Trwałość tej grupy gospodarstw znajduje uzasadnienie w stosunkowo niskich kosztach produkcyjnych, wynikających z tradycyjnych, pracochłonnych technik wytwarzania. W części rekompensuje to niższą wydajność pracy i plonów; dochód rolniczy jest w tym przypadku niski. Wymieniona grupa gospodarstw będzie zgłaszać popyt na niewielkie ilości różnorodnych środków pochodzenia przemysłowego oraz oferować na rynek niewielkie partie produktów rolnych.

W miarę wyczerpywania się rezerw produkcyjnych gospodarstw ich użytkownicy będą stali przed wyborem jednego z wielu rozwiązań, jak: — intensyfikacja produkcji rolnej w oparciu o pomoc państwa, otrzymane kredyty inwestycyjne, dzierżawę gruntów z PFZ, dokup gruntów i dzierżawę prywatną; tym samym osiągnięcie statusu gospodarstwa specjalistycznego;

- poszukiwanie dodatkowej pracy poza rolnictwem dla utrzymania poziomu zużycia, niekiedy za cenę ograniczania posiadanego areálu;
- nawiązanie kontaktów kooperacyjnych z jednostkami gospodarki uspołecznionej w rolnictwie i przemyśle, poddanie się dyspozycji produkcyjnej ze strony nakładcy;
- inicjatywa doraźnego zwiększenia skali produkcji w ramach grupowego, sąsiedzkiego działania, tworzenia zespołu chłopskiej kooperacji;
- przystąpienie do spółdzielni produkcyjnej;
- pasywność i bierność, prowadząca do degradacji gospodarstwa, przejście do kategorii gospodarstw zaniedbanych.

Możliwość oddziaływania na wybór decyzji za pomocą instrumentów polityki rolnej jest znaczna. Wybór pożądanego kierunku ewolucji gospodarstw średniorolnych będzie zależał od kierunkowej decyzji Centrum i od stopnia nasilenia metod oddziaływania na tę grupę gospodarstw; metod ekonomicznych, prawnych, organizatorskich, politycznych. Niezbędne jest uwzględnienie określonego stopnia inercji, postaw zachowawczych, obawy przed ryzykiem — słowem, czynników tkwiących w świadomości i psychice drobnego posiadacza. Naszym zdaniem, w dzisiejszym polskim rolnictwie nie jest to jednak czynnik główny. Decydującą rolę spełnia oddziaływanie zewnętrzne, podjęte przez państwo.

Ta sytuacja ułatwia wybór alternatyw typu długofalowego, jak: specjalizacja gospodarstw, tworzenie zespołów kooperacyjnych, rozwój spółdzielczości produkcyjnej lub trwałych związków kooperacyjnych z gospodarką uspołecznioną. Obecnie gospodarstwa te są zainteresowane aktualnym modelem obrotu rolnego. Wielobranżowa GS pozwala skoncentrować obsługę handlową wymienionej grupy gospodarstw w jednym przedsiębiorstwie — często w jednej bazie obrotu rolnego. To rozwiązanie sprzyja wprawdzie minimalizacji kosztów handlowych, jednak nie ułatwia postępu w dziedzinie organizacji i techniki handlu; przedmiotem transakcji są niewielkie partie towarów, okres dokonywania transakcji jest przypadkowy. Nie oznacza to rezygnowania z możliwości i konieczności dokonywania usprawnień w bazie materialno-technicznej i w technice obrotu, niemniej jednak możliwości racjonalizacji obrotu są niezbyt duże — jeśli założymy konieczność rozsądnego poziomu kosztów handlowych.

Dopóki gospodarstwa wielokierunkowe będą stanowiły znaczący segment indywidualnego rolnictwa, dopóty model wielostronnej, skoncentrowanej w jednym przedsiębiorstwie spółdzielczym obsługi handlowej będzie ujawniał swe walory. Zmiany zachodzące w ekonomice gospodarstw chłopskich będą oddziaływać na przemiany modelu obsługi. Oczywisty jest fakt oddziaływania drugostronnego. Handel wiejski, upowszechniając przemysłowe środki produkcji i sprzyjając maksymalizacji produkcji to-

warowej będzie przyczyniał się do zmian w tradycyjnym sposobie chłopskiego gospodarowania. Znaczną rolę będą nadal odgrywały usługi mechanizacyjne, świadczone przez spółdzielnie kółek rolniczych.

4. Gospodarstwa specjalistyczne i specjalizujące się. Ta grupa gospodarstw posiada szczególnie korzystne warunki rozwoju. Jest to grupa rozwojowa, na którą składają się obecne gospodarstwa wysokotowarowe i większe obszarowo, oraz ta część gospodarstw wielokierunkowych, która w oparciu o pomoc państwa i kwalifikacje użytkowników zrealizuje reprodukcję rozszerzoną. Szacuje się, że liczba gospodarstw specjalistycznych, dysponujących powiększonym arealem użytków rolnych, osiągnie w 1990 r. liczbę 400-600 tys. jednostek². Gospodarstwa te oczekiwać będą specjalistycznego zaopatrzenia produkcyjnego i takich usług, oferować będą produkcję towarową według określonych standardów, z reguły na podstawie wieloletnich umów kontraktacyjnych. Organizacja skupu z tych gospodarstw w coraz mniejszym stopniu wymagać będzie odrębnego ogniwa handlowego (np. w formie dzisiejszej GS). Będą preferowane bezpośrednie kontakty w sferze zbytu, między gospodarstwem specjalistycznym a jednostką przemysłu spożywczego, stopniowo zajmującą pozycję integratora gospodarczego omawianej grupy. Powstają obiektywne przesłanki dla polepszenia sytuacji dochodowej gospodarstw rozwiniętych w porównaniu do ogółu gospodarstw indywidualnych. Wraz ze wzrostem poziomu produkcji rolnej poziom dochodów i stopy życiowej użytkowników to gospodarstwo wzrasta szybciej, niż ogółu ludności rolniczej.

5. Gospodarstwa skooperowane z jednostkami uspołecznionymi w rolnictwie (PGR, RSP, SKR). Z reguły będą to gospodarstwa specjalistyczne, pogłębiające specjalizację do określonej fazy produkcji danego artykułu, które wiążą się w trwały sposób z gospodarstwami uspołecznionymi. W tych gospodarstwach rynkowy obrót środkami produkcji i artykułami rolnymi zostaje w znacznym stopniu zastąpiony obrotem kooperacyjnym między dwiema jednostkami produkcyjnymi. Zbliżone zjawisko wystąpi w odniesieniu do usług mechanizacyjnych. Mamy tu do czynienia z wysokim stopniem integracji poziomej. Zasięg kooperacji raczej nie będzie szeroko upowszechniał się³. Dotychczasowe doświadczenia z kooperacji w produkcji zwierzęcej wskazują na zdecydowaną przewagę tuczu i chowu w cyklu zamkniętym w obrębie jednego przedsiębiorstwa, wykorzystującego własny materiał wyjściowy.

² Według danych Ministerstwa Rolnictwa na dzień 30 czerwca 1978 r. wydano 72 tys. kart gospodarstw specjalistycznych. Gospodarowały one na areale 750 tys. ha.

³ W 1977 r. wartość produktów rolnych dostarczonych przez rolników w ramach kooperacji wynosiła 5 164 mln zł, co stanowiło 2,1% produkcji towarowej indywidualnego rolnictwa. Rocznik Statystyczny GUS 1978, s. 196.

6. Gospodarstwa skooperowane z jednostkami handlowo-przetwórczymi. Celowo wyodrębniamy grupę gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka oraz owoców i warzyw, w których funkcję integratora może przejąć spółdzielnia mleczarska, lub ogrodnicza. Dzisiejsza forma spółdzielni użytkowników może być zastąpiona formą spółdzielni producentów, w której wystąpi uruchomienie łańcucha integracyjnego, m. in. na bazie wspólnych spółdzielczych inwestycji. Przyjęcie takiego rozwiązania oznaczałoby ścisły związek gospodarstwa ze spółdzielnią na płaszczyźnie produkcji i wymiany towarowej. W istocie byłby to typ produkcji nakładczej, realizowanej na zamówienie w oparciu o wspólnie finansowane inwestycje. W omawianym przypadku obrót rolny nabiera cech rozliczeń i transakcji wewnętrznych, międzyoperacyjnych. Podobną pozycję zajmują usługi, świadczone na rzecz tych gospodarstw przez spółdzielnie mleczarskie i ogrodnicze.

7. Gospodarstwa tworzące zespoły prostych form kooperacji. Składnikami zespołów będą zarówno gospodarstwa wielokierunkowe, jak i gospodarstwa specjalistyczne. Motywy organizowania zespołów są oczywiste. Zwiększona skala produkcji umożliwiona dzięki integracji pojedynczych gospodarstw i wsparta znaczną pomocą państwa umożliwi maksymalizację dochodu rolniczego i wdrożenie podziału pracy wśród członków zespołu. Ten typ gospodarowania powoduje wzrost zapotrzebowania na przemysłowe środki produkcji i zmienia organizację zbytu produktów rolnych. Oferowanie dużych partii towarowych będzie uzasadniało bezpośrednio powiązania handlowe zespołu z finalnymi odbiorcami surowców rolnych z jednoczesnym redukowaniem handlowego pośrednictwa w skali gminy.

8. Gospodarstwa przekazywane w formie wkładu do zespołowych gospodarstw rolnych spółdzielni kółek rolniczych. Ten typ ewolucji indywidualnego gospodarowania ma stosunkowo niewielki zasięg. W 1977 r. ta forma gospodarowania objęła jedynie 26 tys. ha chłopskich użytków rolnych. W CZKR rozważało się wyraźniejsze uwydatnienie cech spółdzielczych w zespołowych gospodarstwach rolnych, co zwiększyłoby atrakcyjność tej formy jako alternatywy przeobrażeń indywidualnej gospodarki.

Zespołowe gospodarstwa rolne SKR wymagają zwiększonych dostaw środków produkcji, specjalistycznej obsługi handlowej. W mniejszym natomiast stopniu są zainteresowane współpracą z jednostkami handlowymi w dziedzinie skupu, gdyż nawiązują bezpośrednio kontakty handlowe z przemysłem (np. z PZZ i z CPMięs.).

9. Gospodarstwa częściowo zintegrowane w ramach rolniczej spółdzielni produkcyjnej typu branżowego. Częściowe uspołecznienie produkcji, jakie dokonuje się przez wstąpienie właściciela gospodarstwa do spół-

dzielni typu branżowego, oznacza rozdzielenie poprzedniego, jednostkowego gospodarstwa rolnego, wyspecjalizowanego, bądź wielokierunkowego — na dwie jednostki produkcyjne:

— uspołecznione, zintegrowane i wyspecjalizowane gospodarstwa rolne, np. spółdzielnia tuczu trzody chlewnej, spółdzielnia przetwórstwa owoców i warzyw; spółdzielnia branżowa nawiązuje z reguły bezpośredni kontakt z przedsiębiorstwem przemysłowym, któremu dostarcza duże partie gatunkowe towaru, natomiast redukuje pośrednictwo w obrębie skupu; spółdzielnia zgłasza zapotrzebowanie na duże partie specjalistycznych środków do produkcji rolnej;

— ta część gospodarstwa rolnego, która pozostała w indywidualnym użytkowaniu; niekiedy wystąpi stosunek kooperacyjny między obu jednostkami produkcyjnymi; prowadzoną (i rozliczaną) indywidualnie i zespołowo; częściej będzie to gospodarstwo sterujące w kierunku działki przydomowej, a więc ograniczające rozmiary rynkowej wymiany towarowej; w tym przypadku wymaga zagospodarowania pozostała — obok przeznaczona do własnego spożycia — część produkcji końcowej.

10. Gospodarstwa zintegrowane w ramach rolniczej spółdzielni produkcyjnej, co oznacza pełne uspołecznienie podstawowych rolniczych środków produkcji oraz stosunków wytwórczych.

RSP jako duże, uspołecznione przedsiębiorstwo rolne realizuje efekty dużej skali produkcji, również w sferze rynkowej. Jest zainteresowana dużymi jednostkowymi partiami przemysłowych środków do produkcji rolnej — może np. realizować dostawy całowagonowe; w zakresie skupu nawiązuje bezpośrednie kontakty z finalnym odbiorcą, z którym uzgadnia parametry produkcji i szczegółowe warunki dostaw — nie musi korzystać z handlowego pośrednika.

Powstaniu RSP towarzyszy utworzenie działki przyzagrodowej. Jak wskazują doświadczenia krajów socjalistycznych ten typ pomocniczego gospodarowania jest trwały i przynosi efekty liczące się w ekonomice rolnictwa i w gospodarce żywnościowej kraju. Jakkolwiek zewnętrzna wymiana towarowa produkcji działkowej jest ograniczona, niekiedy występuje kooperacja z RSP, to jednak również i ta część towarowej produkcji rolnej powinna być objęta uspołecznionym obrotem towarowym. Dotyczy to zwłaszcza produkcji zwierzęcej: jaj, mleka, żywca, miodu.

Przedstawione wyżej typy gospodarowania chłopskiego, które występują w latach osiemdziesiątych odpowiadają — generalnie biorąc — kierunkom ewolucji indywidualnej gospodarki rolnej. Uproszczenie polega na przyjęciu założenia równoległości i odrębności kierunków ewolucji stosunków produkcyjnych.

W związku z tym niezbędne są dwa zastrzeżenia, a mianowicie:

1) wystąpi zjawisko „krzyżowania się poszczególnych kierunków ewo-

lucji i płynności typu gospodarowania”. Możliwe są różne warianty rozwojowe, np.: gospodarstwo wielokierunkowe—specjalistyczne—zespół uprawowy—spółdzielnia produkcyjna typu branżowego — klasyczna RSP. Jest to wariant najbardziej rozwinięty. Zwróćmy na marginesie uwagę na mnogość etapów pośrednich i społeczne koszty „przeobrażenia” technicznego gospodarstwa i zmian organizacji pracy a miarą stopniowego, skokowego wzrostu skali produkcji. Częściej wystąpią warianty uproszczone, np.: gospodarstwo wielokierunkowe — RSP, lub: gospodarstwo wyspecjalizowane — spółdzielnia produkcyjna typu branżowego.

2) różnorodność typów gospodarowania nie oznacza mozaiki finalnych rozwiązań modelowych. Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, a zwłaszcza w latach dziewięćdziesiątych wystąpi nasilenie procesu transformacji gospodarki chłopskiej, wywołane przede wszystkim możliwościami technicznego przeobrażenia rolnictwa. Zakończenie tego procesu nie jest możliwe do określenia. Niektóre z przedstawionych typów gospodarowania zanikną w dalszej perspektywie, po spełnieniu historycznej roli etapów pośrednich. Dotyczy to gospodarstw wielokierunkowych, gospodarstw o częściowym stopniu uspołecznienia, a następnie gospodarstw przydomowych i przyzagrodowych oraz pozostałych gospodarstw indywidualnych. Odnosząc rozumowanie do przyjętego umownie 1990 roku można przewidywać, że gospodarka chłopska wystąpi w trzech głównych formach:

- gospodarstwa przydomowe pracowników działów pozarolniczych i pracowników PGR oraz gospodarstwa przyzagrodowe członków RSP,
- indywidualne i zespołowe gospodarstwa wyspecjalizowane,
- gospodarstwa uspołdzielczone (w różnych formach).

Inne typy gospodarowania wystąpią w skali mało znaczącej.

PRZEMIANY W OBSŁUDZE ROLNICTWA

Jak wynika z dotychczasowych rozważań, przemiany w obsłudze rolnictwa będą kształtowały się pod wpływem tendencji do specjalizacji, koncentracji produkcji, maksymalizacji produkcji towarowej oraz upowszechniania zespołowych form gospodarowania. Należy odnotować aktywną rolę obrotu rolnego w stymulowaniu tych tendencji.

Przemiany w obrocie rolnym dotyczyć będą zakresu przedmiotowego obrotu, fizycznych rozmiarów, dróg przebiegów towarowych, listy uczestników, rozwiązań techniczno-organizacyjnych oraz systemu organizacyjnego.

Należy przewidywać stałe rozszerzenie się asortymentu obrotu rolnego, co szczególnie wystąpi w segmencie zaopatrzenia produkcyjnego. Jeszcze w latach 1955-1967 zwiększył się asortyment nawozów mineral-

nych z 16 rodzajów do 31, środków ochrony roślin — z 35 do 100, maszyn rolniczych — ze 100 do 380, części zamiennych z 300 do 4000⁴. Ten proces występuje również w latach siedemdziesiątych. Stanowi on funkcję postępu naukowo-technicznego w rolnictwie i substytucji pracy żywej pracą uprzedmiotowioną. Zjawisko rozszerzania się asortymentu oznacza wzrost komplikacji w organizacji obrotu, w analizie podaży i popytu. W znacznie mniejszym stopniu będzie następowało rozszerzenie asortymentu skupu; w niektórych branżach (np. owocach) można oczekiwać nawet eliminacji szeregu niskowydajnych odmian i gatunków.

Przewidywany wzrost fizycznych rozmiarów obrotu będzie spowodowany dwoma, równoległymi procesami zachodzącymi w rolnictwie, a mianowicie, wzrostem popytu na przemysłowe i rolnicze środki produkcji we wszystkich sektorach rolnictwa jako wyraz postępu intensyfikacji produkcji rolnej i substytucji pracy żywej pracą uprzedmiotowioną, oraz, po drugie, ekspansją sektora uspołecznionego w rolnictwie, gdzie transformacja gospodarki indywidualnej w uspołecznioną dodatkowo przyspiesza proces substytucji. Tej tendencji, ujawniającej się w sferze popytu, będą odpowiadały zjawiska wzrostu podaży, jako rezultat rozwoju kompleksu gospodarki żywnościowej, w tym gałęzi przemysłu pracującego na rzecz rolnictwa. Znamienną dynamikę zakładają w tym względzie ustalenia XV Plenum KC PZPR z października 1974 r., jakkolwiek bieżąca realizacja tych założeń nie przebiega bez zakłóceń w latach ostatnich.

W sferze skupu ogólna tendencja do wzrostu rozmiarów skupu jako efekt intensyfikacji rolnictwa będzie przyspieszane procesami denaturalizacji spożycia ludności rolniczej.

Należy zakładać istotne zmiany dotychczasowych dróg przebiegu towarów oraz, co jest z tym związane, zmiany pozycji uczestników obrotu rolnego. Rozwój specjalizacji i zespołowych form gospodarowania w obrębie indywidualnej gospodarki chłopskiej będzie ograniczał zapotrzebowanie na proste formy usług handlowych, realizowanych przez najczęściej dziś występującego pośrednika — gminną spółdzielnię.

Okazą się niewystarczające reguły wolnorynkowego zaopatrzenia jak i jednorazowej, administracyjnej dystrybucji. Zwąziona w gospodarstwie wyspecjalizowanym — w stosunku do wielokierunkowego gospodarstwa możliwość reorientacji produkcyjnej w skali jednego roku gospodarczego, uprofilowanie majątku trwałego — oznaczają konieczność zagwarantowania dostaw środków przemysłowych co najmniej w skali kilkuletniej. W chwili obecnej nie ma wypracowanych form gwarancji zaopatrzenia produkcyjnego, traktowanego w sposób samoistny. Gwarantem jest —

⁴ E. Garbacik: *Ekonomika obrotu towarowego*. Warszawa 1970, s. 213.

jak dotychczas — więź kontrakcyjna, zakładając instytucjonalną jedność w dziedzinie kontraktowanego skupu i zaopatrzenia.

Ponieważ należy przewidywać redukcję udziału spółdzielczości rolniczej w zakresie skupu produktów rolnych, wymaga określenia formuła zaopatrzenia produkcyjnego realizowanego w warunkach, gdy zbyt produktów rolnych znajduje się poza zasięgiem gestora środków produkcji — aparatu spółdzielczości rolniczej.

Powyższa kwestia dotyczy znaczniejszej części produkcji rolnej pochodzącej z gospodarki zespołowej i specjalizowanej. Nie przewiduje się zmian w obrocie mlekiem, warzywami i owocami, organizowanym głównie przez spółdzielczość rolniczą.

Zaopatrzenie produkcyjne jednostek wyspecjalizowanych powinno być związane z transportem już nie w formie fakultatywnej usługi, lecz jako obligatoryjny obowiązek dostarczania środków produkcji loco składowisko wskazane przez producenta rolnego. Przypomnijmy, że w całej gospodarce narodowej — poza rolnictwem — obowiązuje zasada, że transport organizuje dostawca. Tylko w sytuacjach wymagających interwencji odbiorcy uruchamiają własny transport. W rolnictwie barierą stanowiła dotychczas rozdrobniona struktura produkcji.

Zaopatrzenie produkcyjne rolnictwa stanowi jeden z segmentów aktualnej działalności gospodarczej spółdzielczości rolniczej. Wielobranżowy charakter tej spółdzielczości stanowi dotychczas swoiste odwzorowanie modelu tradycyjnego, niewielkiego, niewyspecjalizowanego gospodarstwa rolnego.

Zmiany zachodzące w modelu indywidualnego gospodarstwa rolnego będą oddziaływać na ewolucję modelu obsługi rolnictwa, w tym również i na zmiany w organizacji zaopatrzenia produkcyjnego.

W zakresie zaopatrzenia produkcyjnego możliwe są co najmniej trzy warianty rozwoju i zmian systemu organizacyjnego:

A. W miarę rozszerzania terytorialnego zasięgu sektora socjalistycznego w rolnictwie zakres zaopatrzenia produkcyjnego, realizowanego przez spółdzielczość rolniczą zwięża się do obsługi malejącego sektora indywidualnego. Funkcje zaopatrzenia sektora socjalistycznego realizują w coraz szerszej skali organizacje zbytu przemysłu (maszynowego, chemicznego, paszowego i in.). Taki podział sfery działalności występuje obecnie w większości branż artykułów produkcyjnych dla rolnictwa.

B. Spółdzielczość rolnicza, a ściślej jej związki terenowe i centralny przejmują na zlecenie Państwa całość zaopatrzenia produkcyjnego na rzecz rolnictwa, rzecznikiem potrzeb rolnictwa w stosunku do przemysłu, organizują przebiegi towarowe — z reguły w formie tranzytowej, odpowiadają za odbiór jakościowy.

C. Tworzony jest jednolity system zaopatrzenia rolnictwa skoncen-

trowany w jednej, państwowej organizacji handlowej, dostarczającej przemysłowe środki produkcji rolnej na rzecz sektora socjalistycznego oraz rolnictwa indywidualnego. Organizacja ta dysponuje własną bazą handlową, środkami transportu oraz kadrami.

Ocena racjonalności możliwych rozwiązań wskazuje, że wariant C, najbardziej przejrzysty pod względem struktury organizacyjnej, byłby jednocześnie bardzo kosztowny — w części dotyczącej kosztów zaopatrzenia rolnictwa indywidualnego. W miejsce dzisiejszej, gęstej, wielobranżowej sieci handlowej byłyby tworzone pionowe segmenty systemu zaopatrzenia produkcyjnego. Wariant ten może mieć zastosowanie dopiero w perspektywie dalszej, w warunkach zdecydowanej przewagi sektora socjalistycznego, gdy zaopatrzenie indywidualnej gospodarki rolnej stanie się funkcją uboczną, o drugorzędnej skali. Możliwość zrealizowania tego wariantu jest zróżnicowana w poszczególnych branżach. Nieco łatwiej, wcześniej lub względnie bardziej celowe pod względem ekonomicznym byłoby tworzenie odrębnej organizacji zaopatrzenia w maszyny i narzędzia rolnicze, niż w pasze treściwe, gdzie stopień dekoncentracji zaopatrzenia jest silniejszy.

Alternatywność wyboru wariantów A i B jest raczej równorzędna; o określeniu kierunku rozwojowego zadecyduje praktyka gospodarcza. Brak jest przesłanek teoretycznych, uzasadniających wybór wariantu A lub B. W przypadku wariantu pierwszego wystąpi dualizm systemu organizacji zaopatrzenia. Dla sektora socjalistycznego walorem tego rozwiązania może być zapewnienie bliższego, bardziej bezpośredniego związku z przemysłem.

Wariant B, zakładający koncentrację funkcji handlowych w spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu wydaje się być najbardziej racjonalny z punktu widzenia kosztów cyrkulacji. Za nim przemawia fakt, że istnieje podstawowy szkielet systemu zaopatrzenia produkcyjnego w zintegrowanej spółdzielczości rolniczej, jest sieć handlowa, są przygotowane kadry. Próby przekazania organizacji zaopatrzenia PGR w nawozy mineralne jednostkom spółdzielczości przyniosły pozytywne rezultaty w zakresie operatywności zaopatrzenia, w postaci możliwości manewru dyspozycjami wysyłkowymi, a nawet, gdyby zaszła potrzeba, zapasami towarowymi. Podobnie, całość zaopatrzenia spółdzielni kółek rolniczych w maszyny i narzędzia rolnicze realizują składnice spółdzielczości rolniczej.

Niezależnie od wyboru wariantu przyszłej organizacji zaopatrzenia produkcyjnego rolnictwa wymagają podkreślenia kwestie o bliższym horyzoncie czasowym. Planowana dynamika dostaw na rzecz rolnictwa powodować będzie zaostrenie dysproporcji między strumieniem towarowym a stanem bazy materialno-technicznej. Obecnie jedynie sieć składnic maszyn i narzędzi rolniczych można nazwać zadowalającą — wymaga

ona stopniowego doinwestowania w pojedyncze obiekty na terenach składnic, mechanizacji za- i wyładunku w procesie obrotu maszynami i narzędziami rolniczymi oraz zautomatyzowania ewidencji i gospodarki w zakresie obrotu częściami zamiennymi.

Doskonalenie bazy materialno-technicznej wymaga angażowania środków finansowych; z tego punktu widzenia niezbędne jest stosunkowo wcześniejsze i trwałe przesądzenie przyszłych struktur organizacyjnych obrotu środkami produkcji.

Przemiany w indywidualnej gospodarce rolnej prowadzą do zróżnicowania stopnia towarowości gospodarstw chłopskich. Wymagają one zmodyfikowania tradycyjnego aparatu skupu i przebiegów towarowych, ukształtowanych w przeszłości, adekwatnych dla wielokierunkowego rozdrobnionego rolnictwa. Dotyczy to nie tylko rosnących, fizycznych rozmiarów dostaw partii produktów, pochodzących od jednego producenta rolnego, lecz przede wszystkim dostosowania jakości i gatunku produktu rolnego dla celów zautomatyzowanego wielkoprzemysłowego przetwórstwa. Rolę dostosowania podaży dla celów przetwórstwa przejmować musi w coraz szerszym zakresie przemysł mięsny, drobiarski, mleczarski, owocowo-warzywny i inne — podobnie jak to już wcześniej uczyniły: przemysł cukierniczy, tytoniowy, piwowarski.

Funkcji dostosowawczych nie może realizować niewyspecjalizowany aparat skupu gminnych spółdzielni, nie dysponujący dostatecznymi informacjami o warunkach i technologii przetwórstwa.

Jeśli uwzględnić prezentowaną uprzednio typologię ewolucji gospodarki chłopskiej, zwłaszcza w odniesieniu do zbytu produkcji towarowej, to celowy będzie wniosek o stopniowej koncentracji działania gminnych spółdzielni na organizowaniu skupu z drobnej gospodarki indywidualnej: działek przydomowych i przyzagrodowych oraz wielokierunkowych gospodarstw rolnych, które nie podejmują specjalizacji. Być może, względy techniczno-organizacyjne przesądzą o utrzymaniu na dłuższą skalę skupu ziemniaków na cele zaopatrzenia konsumpcyjnego i na eksport w oparciu o sieć spółdzielczych przechowalni. Na osobnym miejscu rozpatrujemy skup mleka, owoców i warzyw.

Skup z tej kategorii gospodarstw powinien być organizowany w powiązaniu z lokalnym przetwórstwem na terenie gminy z wykorzystaniem prostych technologii, umożliwiających przerób różnego gatunkowo produktu. Dotyczy to masarni, przetwórni mleka, owoców i warzyw, sortowni jaj, płatkarni ziemniaków, olejarni, wytwórni kasz i innych.

Formą stymulacji produkcji zwierzęcej może być np. dostarczanie właścicielom do odchowu prosiąt przez gminną spółdzielnię w ramach umów kontraktacyjnych.

W dotychczasowym rozwoju skupu dominował system stacjonarny;

producenci dostarczali artykuły rolne do wyznaczonych punktów skupu. Utrzymanie tej zasady, w warunkach wzrostu podaży, wymagałoby kosztownych inwestycji, zapewniających odpowiednią przepustowość i przelotowość sieci punktów skupu, wyposażenia technicznego, zatrudnienia dodatkowego personelu. Kosztowność tego wariantu jest oczywista, przy czym pozostawiona jest producentowi rolnemu troska o dostarczenie produktu do punktu skupu.

Od kilku lat upowszechnia się tendencja do zastępowania systemu stacjonarnego skupu odbiorem bezpośrednim dokonywanym w gospodarstwie rolnym. W pierwotnym założeniu chodziło o wyłączenie producenta w jego czynnościach transportowych w relacji: zagroda — punkt skupu. Konsekwencją tego zadania staje się stopniowe eliminowanie punktów skupu prowadzonych przez GS i przechodzenie na relację: zagroda (pole) rolnika — magazyn przyfabryczny. Zmiana formy skupu nie jest jedynie zabiegiem z dziedziny usprawnienia organizacji — wymaga inwestowania w środki transportu i w ich oprzyrządowanie, umożliwiające sortowanie, niekiedy klasyfikację, ocenę jakościową, załadunek na miejscu u rolnika.

Oczywista jest potrzeba stałego doskonalenia bazy techniczno-materiałnej, jej wyposażenia, unowocześnienia systemu informacji i łączności, podwyższania kwalifikacji zatrudnionych, pogłębienia analizy rynku; to ostatnie zadanie tylko przejściowo mogło być odsunięte w latach ostatnich na plan dalszy, w warunkach przywrócenia niemal pełnego systemu dystrybucji. Wymienione problemy jedynie sygnalizujemy.

Przemiany w systemie świadczenia usług mechanizacyjnych, naprawczych i remontowych wydają się być mniej skomplikowane.

Popyt na usługi wystąpi we wszystkich typach gospodarstw indywidualnych, przy zróżnicowaniu jego wielkości (na 1 ha) i rodzaju pożądanych usług.

Zapotrzebowanie na proste usługi polowe utrzyma się w gospodarstwach ludności dwuzawodowej i w gospodarstwach wielokierunkowych.

Gospodarstwa specjalizujące się oraz gospodarstwa zespołowe będą zgłaszały zapotrzebowanie na usługi kompleksowe, świadczone na zblokowanych arealach. Można przewidywać, że wśród asortymentu świadczonych usług wysoką dynamiką będzie charakteryzował się popyt na usługi kompleksowe.

Trudno jest ocenić proporcje i relacje między popytem na maszyny i narzędzia rolnicze oraz popytem na usługi mechanizacyjne, świadczone przez SKR. Dzisiejsze relacje w znacznym stopniu są określone polityką cen na maszyny i państwowych dotacji do niektórych rodzajów usług. Polityka cen i dotacji może również w przyszłości wpływać na świadome kształtowanie popytu i stopień substytucyjności usługi względem za-

kupu maszyny. Należy zakładać, że podobnie jak dotychczas, będą preferowane formy zespołowej mechanizacji, jako bardziej odpowiadające założeniom społecznej i technicznej rekonstrukcji rolnictwa w Polsce.

Tadeusz Romanowski

ВЛИЯНИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В ЕДИНОЛИЧНОМ СЕКТОРЕ НА ФОРМЫ ОБСЛУЖИВАНИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Резюме

Торговое и производственное обслуживание сельского хозяйства приспосабливается к преобразованиям происходящим в единоличном секторе, будучи одновременно фактором содействующим прогрессивным изменениям в сельском хозяйстве. Направления эволюции единоличных крестьянских хозяйств разные; наиболее часто наблюдаются следующие преобразования: сокращение числа единоличных хозяйств в связи с передачей некоторых из них государству взамен за пенсию, а также хозяйств без наследников, удерживание группы средней величины хозяйств с многоотраслевым производством, развитие хозяйств специализирующихся в определенных отраслях производства, повышение числа хозяйств кооперирующихся с социализованным сектором и с кооперативными единицами обслуживающими сельское хозяйство, объединение единоличных хозяйств в коллективы и в разные формы производственных кооперативов. По мере развития специализации и расширения крунтового хозяйства будет подвергаться ограничению традиционного торгового посредничества в пользу непосредственных контактов сельскохозяйственных производителей с промышленностью и ее организациями. Среди форм скупки большее значение будет приобретать скупка реализованная непосредственно средствами транспорта с места производства. Далее будут поощряться и внедряться формы коллективной механизации полевых работ в единоличном секторе сельского хозяйства.

Tadeusz Romanowski

INFLUENCE OF TRANSFORMATIONS IN THE PRIVATE SECTOR OF AGRICULTURE ON THE AGRICULTURE SERVICE FORMS

Summary

The commercial and production services for agriculture are adapting themselves to the transformations occurring in the private sector of agriculture being simultaneously a factor favouring the progressive transformations in agriculture. The evolution trends of private peasant farms are of various character. They manifest themselves most often in: a decrease of the number of private farms in connection with the transference of some farms to state in exchange for pensions, of farms

without successors, maintenance of medium-sized farms of manifold production lines, development of farms specializing in definite production branches, increase of the number of farms cooperating with the socialized sector in agriculture and with cooperative units attending agriculture, joining private farms into collectives or various form of production cooperatives. Along with the specialization development and extension of large marketable collective agricultural enterprises, the traditional trade mediation will be limited in favour of direct contacts of agricultural producers with industry and its organizations. Among purchasing forms greater importance will assume the purchase realized directly by transport means from the production place. The forms of collective mechanization of field works in the private sector of agriculture will be preferred and extended further on.